

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Kadınlarla İlgili Kelime ve Kalıp İfadeler

Words and Pattern Phrases Related to Women in Karakhanid Turkish Texts

Aslı Zengin¹

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Z. 0000-0002-0892-9880

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aslı Zengin,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: aslygun@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 26.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 24.11.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 29.11.2021

Kabul/Accepted: 22.12.2021

Online Yayın/Published Online: 27.12.2021

Atıf/Citation:

Zengin, A. (2021). Karahanlı Türkçesi metinlerinde kadınlarla ilgili kelime ve kalıp ifadeler. *TUDED*, 61(2), 763–786.

<https://doi.org/10.26650/TUDED2021-1001065>

ÖZET

Karahanlı Türkçesi, Türklerin coğrafi, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve inanç çerçevesinde İslamlaşmaya başladıkları bir dil devresini temsil eder. Bu döneme ait olan dil yadigarlarımız *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık* ile *Kur'an Tercümelerinden* ibarettir. Söz konusu eserlerde kadın ile ilgili kavram alanı, kadınlar için kullanılan adlandırmalar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Kadınlarla ilgili bu yeni muhitte ortaya çıkan adlandırmaları eserler bağlamında ele alınıp incelenecektir. İslamiyet'in kabulünden önce toplum içerisinde önemli bir yere sahip olan kadının İslami devirden itibaren konumunu gösteren söz varlığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu noktada "kadın"ın doğuştan gelen ve sonradan kazandığı adlara yer verilecektir. Çalışmada gerekli görülen kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri ve kullanım alanları hakkında da bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bu sayede öteden beri kullanılan kelimelere yeni kelimelerin ilave edilip edilmediği de görülecektir. Ayrıca anlam bakımından farklılaşma yaşayan kelimeler de tespit edilmeye çalışılacaktır. Tespit edilen kelimeler, eserler arasında mukayeseli bir şekilde ele alınıp incelenecek ve dönemin "kadın" adlandırmaları açısından bir kanaate varılmaya çalışılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Kadın, Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk, Atebetü'l-Hakâyık, Kur'an Tercümeleri

ABSTRACT

Karakhanid Turkish is an expression that represents a language period in which the Turks began to "differentiate" within the framework of geographical, cultural, economic, sociological, and religious beliefs. Language heirlooms belonging to this period consist of the *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık*, and *Qur'an Translations*. This study examines the concept of women found in these works and evaluates these concepts within the framework of the nomenclature used for women.

Women have always stood out in the pre-Islamic Turkish state and society. This study presents the vocabulary that shows the position of women as having a crucial place in society before the adoption of Islam. The congenital and acquired names of "woman" will be included. Furthermore, the study also provides information about the forms and usage of these words in the Old Turkish period. It will be determined if new words have been added since then and if there are words that differ in meaning.

The identified words—names given to women during the Karakhanid Turkish period—will be examined and analyzed comparatively among the ancient works.

Keywords: Woman, Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk, Atebetü'l-Hakâyık, Qur'an Translations

EXTENDED ABSTRACT

Women are one of the basic building blocks of Turkish society. Thus, the place of women in Turkish society has always been respected. In the Kultigin Monument, one of the Göktürk Monuments—which is the oldest known source of Turkic script—the name of the khan’s wife, İlbilge Qatun in the Second Göktürk State, is among the people created by God so that the Turkish nation would not perish. This situation, which shows the political position of women in the old Turkish state tradition, indicates the value given to women in Turkish society (Tellioglu, 2016, s. 219). An illustration of the position of women may be found in the expression, “God raised my father İl-teriş Kağan and my mother İl-bilge Qatun so that the Turkish nation would not perish,” found in the Bilge Kağan Monument, demonstrating the high political and social value of women in Turkish culture (Kafesoğlu, 2015, s. 141). Women had an important place in society during this period. The decrees were jointly signed by the khan and his wife. The khan’s wife took the helm with the ceremony and ruled the state jointly with the khan. In addition, we understand from the documents of that period that women participated in the state administration (Taşağıl, 2017, s. 184). There are various evidences in the written sources of the old Turkish society about women’s acquired status and the status bestowed on them. One of Oğuz Kağan’s wives was born from a blue light, and the other, as a woman with extraordinary features, was born from a sacred tree. This holiness was an innate holiness bestowed upon the wives of Oğuz Kağan.

Women had almost the same rights as the khan before Islam and did not lose these rights after the adoption of Islam, as can be seen from ancient scripts. The works that have survived from Karakhanid Turkish are the *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti ’t-Türk*, *Atebetü ’l-Hakâyık*, and *Qur’an Translations*. This study examines the concept of women found in these works and evaluates the concept within the framework of the nomenclature used for women.

In this paper, a classification is used for the namings that women have had from birth and the namings they acquired later. In the classification, the words expressing the natural and acquired status of women used in the texts are grouped under the following headings:

1. Innate (Endowed) Statuses
  - 1.1. Gender-Based Naming
  - 1.2. Age-Based Naming
  - 1.3. Kinsfolk-Based Naming
  - 1.4. Nomenclature Based On Blood Kinship
2. Statuses Acquired
  - 2.1. Nomenclature Based on Marriage
  - 2.2. Social Classes
  - 2.3. Titles, Ranks

2.4. Names of Women Showing Moral Inappropriateness

2.5. Names of Women Who Are Physically and Spiritually Clean

The names given to women are classified according to the nomenclature determined under these headings. Explanations about words are provided if deemed necessary. If words have acquired new meanings from the Old Turkic to Middle Turkic periods, these are also indicated. While this study reveals the vocabulary related to the concept of woman, it also presents this vocabulary to the different disciplines.

From the works that were the subject of the research, forty-four (44) names given to women were identified. In addition, it was found that the same words may have different meanings. Consequently, the expanding vocabulary in terms of meaning was one of the important outputs of the study as well.

GİRİŞ

Orta Türkçenin ilk evresini teşkil eden Karahanlı Türkçesi dil devresi, aynı zamanda Türk toplumunun da yeni bir medeniyetin eşliğinde bulunduğu bir evredir. Medeniyetin ayrılmaz parçası olan dil, bu dönemde İslâmiyet'in tesiriyle Arapça ve Farsça söz varlığını yavaş yavaş bünyesine almaya başlar. Dilde ve medeniyette yaşanan tekâmül, kadının adlandırılması bağlamında da hiç şüphesiz hissedilecektir. İslamiyet'ten önce Türk toplumu içerisinde mühim bir yere sahip olan kadın, İslamiyet'in kabulüyle beraber sosyal ve siyasi anlamda daha da mühim yerlere gelmiştir.

Bilinen en eski Türkçe kaynak olan *Göktürk Abideleri*'nden *Kültigin Abidesi*'nde, Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yarattığı kişiler arasında İkinci Göktürk Devletinde, kağanın eşi İlbilge Hatun'un adına yer verilmiştir. Eski Türk devlet geleneğinde kadının siyasi konumu gösteren bu durum, Türk toplumunda kadına verilen değer bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir (Telliöglü, 2006, s. 219). *Bilge Kağan Abidesi*'nde "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş Kağan ile anam İl-bilge Hatun'u yükseltti" ifadesi, Türk kültüründe kadının siyasi ve toplumsal değerinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir (Kafesoğlu, 1977, s. 249). Emirnameler, kağan ve karısı tarafından onaylanırdı. Kağanın karısı, düzenlenen tören ile başa geçer ve devleti kağan ile birlikte ortak bir şekilde yönetirlerdi. Devlet yönetiminde hatunların da söz sahibi olduğunu o döneme ait vesikalardan anlıyoruz (Taşağıl, 2017, s. 184). Elbette sadece sonradan kazandıkları adlandırmalar değil, doğuştan gelen adlandırmalar noktasında da eski Türk toplumunun yazılı kaynaklarında çeşitli veriler bulunmaktadır. Bir destan metni olmakla ve gerçeği birebir yansıtmamakla beraber Oğuz Kağan Destanında anlatılan olguya göre Oğuz Kağan'ın eşlerinden biri mavi bir ışıktan, diğeri kutsal bir ağaçtan doğmuş olağanüstü özelliklere sahip kadınlardır ve bu kutsiyet doğuştan gelen, Oğuz Kağan'ın eşlerine bahşedilmiş bir kutsiyettir.

Karahanlı Türkçesinden günümüze ulaşan eserler, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık* ve *Kur'an Tercümeleri*'dir. Bu bağlamdan hareketle Karahanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerde *kadın* kavram alanı, adlandırmalar ve kalıp ifadeler bakımından doğuştan gelen (bahşedilmiş) ve sonradan kazanılmış olanlar olarak iki açıdan ele alınıp değerlendirilecektir.

Bu eserlerin kelime kadrosu incelendiğinde tamamıyla Karahanlı Türkçesi yazı diline ait kelimeler bulunduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır. Özellikle *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te madde başı olan hatırı sayılır miktarda kelimenin diğer Türk boylarına ait olduğunu bizzat Kaşgarlı Mahmud ifade etmiştir. Bununla beraber gerek devrin ortak yazı dilinin Karahanlı Türkçesi olması, gerekse sözü edilen dönemde bu kelimelerin var ve kullanılır olduğunun bilinmesi, çalışmamız kapsamına almamıza neden olmuştur. Bunlar ilgili kelimenin açıklama kısmında belirtilmiştir.

YÖNTEM

Karahanlı Türkçesine ait bahsi geçen eserler, *kadın* ve *kadına ait* sözler kapsamında taranarak ilgili söz varlığı çıkarılacaktır. Bu söz varlığının Karahanlı Türkçesi döneminde sahip olduğu anlamlar, semantik bağlam ve metin dizini yardımı ile verilecektir. Kelimelerin daha sonraki ve mevcut metinlerde karşılaşılmış ise daha önceki dönemlerde ifade ettiği manalar ortaya konularak uğradığı değişiklikler belirlenecektir. Gerekli görülen kelimeler üzerinde günümüz Türk lehçelerindeki kullanılabilirlik durumu araştırılarak bu kelimelerin varlığını sürdürüp sürdürmediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Doğuştan Gelen (Bahşedilmiş) Adlandırmalar

Doğuştan gelen adlandırmalar; cinsiyet, akrabalık, yaş, ölüm ve sosyal sınıflardır. Bu göstergeler üzerinde kişinin herhangi bir etkisi yoktur.

1.1. Cinsiyete Dayalı Adlandırma

Sıradan bir *kadının* yani doğrudan cinsiyet bağlamında adlandırılmaları incelenen metinlerde şu şekildedir:

ewçi: Kadın 4496 (KB)

“Ev, çadır” anlamına gelen *eb* kelimesinin +*çi* isimden isim yapma ekini almasıyla ortaya çıkan bu kelime “(evde oturan, ev işlerini yapan) kadın” anlamlarına gelmektedir.

Kutadgu Bilig’de “kadın” karşılığında kullanılan kelime, “kadın, eş” anlamında *Yenisey Yazıtları*’nda da karşımıza çıkmaktadır: *ebçime, begime bökmédim, adırıldım* “Eşime, beyime doyamadım, [onlardan] ayrıldım” (E 109, 3).

uruğluğ tarığlıg bedükler tili

bedükrek bolur bolma **ewçi** kılı (KB 4496)

“Soyu soppu büyük olanlar yüksekten konuşur; sen kadın esiri olma.”

ewlik-ewlük: Kadın C59, 4475, 4486, 4487, 4491, 4607 (KB); 131/115 (DLT)

“Kadın” anlamında karşımıza çıkan bir diğer kelime de *ewlük* kelimesidir. *Ew* “ev” isim kökü ile +*lik* / +*lük* isimden isim yapma ekinden müteşekkil olan bu kelime yine “kadının eve yaraşır” olması anlamıyla ilişkilendirilebilir.

biregü bay **ewlik** tiler üstikip

takı biri körklüg tiler köz tikip (KB 4487)

“Biri zengin kadınla evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.”

Tünle bulut örtense ewlük ırı keldürmişçe bolu.r tañda bulut örtense ewkw yağı kirmişçe bolu.r. Anlamı: “Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur.” (131/115 DLT)

işi: Kadın 5080 (KB); **işler~eşler~eşiler:** Kadın, kadınlardan hanım olan 52/37, 64/51, 71/58 73/59, 87/79, 90/81 (DLT); 30/80b1=16:92 (R)

*İşi~eşiler~eşler~işler eşler Göktürk Abideleri'*nden itibaren *eşi* şeklinde karşımıza çıkan bir kelimedir: *êşilik k'ız ogulin küng boltı* (KT. D7) “hanımefendiliğe yakışır kız evlatları cariyeye oldu” Kelimenin okunuşu ve anlamlandırılışı üzerinde çokça tartışma bulunmaktadır¹. Kelime, ilk olarak Karamanlıoğlu tarafından yayımlanan bir makalede *eşilik* “prensese olacak, bey hanımı olmaya layık” şeklinde anlamlandırılmıştır (Karamanlıoğlu, 1966, s. 320-322).

Röhrborn, *beg* ve *işi* kelimelerinin Uygurcada birlikte geçtiği örnekleri incelemiş ve *işi* kelimesine “kadın, hanım” anlamını verdikten sonra *beg işi* ikilemesini “kral ve kraliçe/han ve hatun”, “hükümdarın arkadaşları”, “hükümdar ve onun maiyeti”, “hükümdar ve (hükümdarın) takipçileri” şeklinde anlamlandırmıştır (Kaya 2018: 21).

Kelime, *Kutadgu Bilig*'de *işi* şeklinde sadece 5080. beyitte geçer:

tilin sözleşmiş sözde yanmaz eren

sözinde yanıqlı **işiler** sanı (KB 5080)

“Erkek verdiği sözden geri dönmez; sözünden dönenleri sen kadın bil.”

Kutadgu Bilig'de *işi* kelimesinin küçültücü, yerici bir anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Kelime *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *eşi* olarak geçmektedir. Kelimenin karşısında şöyle bir açıklama bulunmaktadır: “*eşle.r* kadın. Aslı *eşi.le.r*’dir. Kadınlardan hanım olanlar demektir. Çok kullanıldığı için hafifletmek maksadıyla *ye* (ع) düşürülmüştür. Çoklukta, teklik yerine kullanılır” (DLT 71/58).

Kelime *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde* (Rylands Nüshası) bir yerde geçmektedir:

Bolmanlar ol işler teg kim buzdı egirmiş yipini (30/80b1=16:92 R)

“Eğirdiği ipini harap eden o kadınlar gibi olmayınız.”

Clauson, kelimenin, *é:ş* “eş” sözüne üçüncü teklik şahıs iyelik eki ilavesiyle oluştuğunu düşünmektedir (Clauson 1972, 256a). Röhrborn da aynı kanaattedir. Kelime, *ışt* “soylu kadınlar için bir unvan” biçiminde Farsçaya da geçmiştir (Röhrborn 2019: 91).

1 Detaylı bilgi için bkz. (Emine Gürbüz, *Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtları'nı Okuma ve Yorumlama Farklılıkları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

kısır: Kısır kadın ve kısır hayvan. 183/156, 481/385 (DLT)

Kelime yalnız kadın için kullanılmamakla beraber, “çocuk sahibi olamayan kadın” anlamında incelenen metinlerden sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te karşımıza çıkmaktadır.

kız: Kız (bint), kadın. C59, 75, 77, 399, 400, 564, 565, 866, 869, 1163, 1164, 1165, 1166, 1225, 1226, 1247, 1486, 1495, 2278, 2280, 2380, 2403, 4418, 5291, 5827, 6122, 6385, 6267, 6491 (KB); 125/110, 164/142, 222/191, 588/482 (DLT); 33/21a1=33:59, 32/18a3=28:27, 38/92a2=66:5, 38/98b3=66:12 (R); 34v/4=002/266, 58v/9=004/009, 59r/5=004/011, 59r/6=004/011, 227v/4=018/077, 228r/4=019/091, 210v/8=017/062, 169v/4=011/079, 185v/4=013/023 (TİEM)

Aygıl cüftleriğe hem **kızlarığa** (33/21a1=33:59 R)

“Eşlerine hem kızlarına söyle.”

hız: Halaçlardan bir tabakanın ağzında kız 541/442 (DLT)

Dîvânu Lugâti 't-Türk, XI. asrın lehçeleri hakkında yegâne bilgi sahibi olduğumuz kaynaktır. Oğuzlar ve Kıpçaklar bazen *kaf* ı *hi*'ya dönüştürebilirler. Bunlar Halaçlardan bir tabakadır. *xızım* derler “kızım” demektir.

ev kızı: “Bakire kız”a **ev kızı** denir; evde kalan (kocaya gitmemiş kız) demektir. 164/142 (DLT)

kapaglıg kız: bakire kız 248/218 (DLT)

Her iki kalıp ifade de incelemeye konu olan metinlerden sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te geçmektedir.

yinçge kız: odalık kız. 164/142, 610/503, 637/533 (DLT); 61v/3=004/025 (TİEM)

Bu kalıp ifade *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te ve *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi'*nde (TİEM Nüshası) geçmektedir. Gerek *kapaglıg kız* gerek *yinçge kız* kelimeleri *kız* kelimesinin “cariye” manasına da gelmesi dolayısıyla ayırt edici birtakım sıfatlarla bezenip ayrı bir yerde konumlandırıldığına örnektir. Her iki kelime grubu da mecazen “genç, cariye kızlar” için kullanılmıştır.

kızkıya: Küçük kız 519/418 (DLT)

Kız ismine +*kıya* küçültme fonksiyonunda isimden isim yapma ekinin eklenmesiyle oluşmuş olan kelime sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te karşımıza çıkmaktadır:

kızkıya (519/418 DLT) “benim kızcağzım”

Kaşgarlı, eserinde “İsmlere Yapılan Ziyadeler” başlığı ile meydana getirdiği bölümde *elif*,

vav ve ye harflerinin yumuşatma ve uzatma görevleri ile kullanıldığını ifade eder. Buna bağlı olarak örneğin Dankoff-Kelly yayınında “kız” kelimesi “qız” biçiminde, i’li olarak okunmuştur (Dankoff-Kelly: 1985). Fikret Turan, Kaşgarlı’nın Uygur bölgesinden olduğunu ve bu bölgede /ı/ sesinin genelde /i/ ile karşılandığını belirtir. Ancak bunun yanında eserin tek nüshasının teliften 200 yıl sonraya ait olması ve üzerine sonradan hareketler eklenmesi sebebiyle ünlü sisteminin net biçimde ortaya konulamadığına da dikkat çeker (Turan 2008-2009: 119) ve /ı/ ünlüsünün Türkçenin aslî seslerinden biri olduğunu söyler ((Turan 2008-2009: 128)

tişi: Dişi, kadın 979, 3574, 3581, 3583, 3584, 3608, 4132, 4498, 4500, 4503, 4519 (KB); 88, 273 (AH); 26/85b2=4:127, 28/11b3=7:127, 26/80a3=4:117 (R); 21r/1=002/178, 41v/3=003/036, 41v/4=003/036, 59v/5=004/012, 79r/4=004/176, 317v/4=035/011, 352v/3=041/047, 388v/2=053/021 (TİEM)

Tişi kelimesi “dişi, kadın” anlamıyla *Kutadgu Bilig*’de, *Atebetü’l-Hakayık*’da, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (*Rylands Nüshası*) ve *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi*’nde (*TİEM Nüshası*) geçmektedir.

Ol kim okıyur siziy üze bitig içinde atasız **tişiler** içinde (26/85b2=4:127 R)

“O ki sizin üzerinize babasız kadınlar içinde Kur’an okur.”

Dîvânü Lugâti’l-Türk’te ise “dişi, her şeyin dişisi” anlamında *tişi* kelimesi bulunmaktadır: 200/171, 201/172, 264/230 (DLT)

tişilig: Dişi 61r/8=004/024, 307r/4=033/037 (TİEM)

Dişi anlamında *tişilig* kelimesi *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi*’nde (*TİEM Nüshası*) karşımıza çıkmaktadır.

uragut: Kadın, kız, dişi 26/1b1=4:24, 26/11a1=4:34, 26/85a3=4:127 (R); 203r/1=016/092, 29v/1=002/235, 413v/5=065/004, 413r/4=065/006, 254r/8=024/004, 407v/2=060/012, 400v/2=058/001, 413v/5=065/004 (TİEM), 36/2b2=41:47 (R)

Alıñ âzād tişiler **uragutlardın** (26/1b1=4:24 R)

“Kadınlardan azad olanları alın.”

Yük kötürmez hiç **uragut** kođmaz (36/2b2=41:47 R)

“Hiç yük götürmez, kadın bırakmaz.”

Eski Türkçede toplumsal cinsiyet bağlamında kadının adlandırılmasında daha ziyade *katun*, *tişi*, *uragut*, *eşi*, *ébçi*, *uzun tonlug*, vb. kelimeler kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinde “kadın” kelimesi karşılığında *işi-işler-eşler-eşiler*, *ewçi*, *ewlik*, *kız*, *tişi*, *uragut* kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Kadınların isimlendirilmesinde kendilerinden beklentiler hakkında edindiğimiz ipuçları kadının *ewçi* ve *ewlik-ewlük* olmalarıdır. Yani

“ev işleriyle uğraşan, eve yaraşan” anlamları kadından beklenen temel beklentilerden birini göstermektedir. Kelimelerin sahip olduğu anlamlar, devrin anlayışı ile de örtüşmektedir. *Kutadgu Bilig*’de kadınlar hane içinde konumlandırılması ve eğitilmesi düşünülen, içkili eğlence meclislerinden uzak tutulması gereken bir varlık olarak gösterilmiştir (Demir 2021: 206). Yine evlenmemiş, bekâr kızlar için de çeşitli adlandırmalar bulunmaktadır. Bunlar *ev kızı*, *kız*, *kapaglıg kız*, *yinçge kız* kelimeleridir. Bu kelimeler Türk toplumunun öteden beri sadece *kız* kelimesiyle yetinmeyip onu türlü kelimelerle tavsif etmek suretiyle süsledikleri ve kızların bekâr olma durumlarını ön plana çıkardıklarının göstergesidir.

1.2. Yaşa Dayalı Adlandırma

açı: Barsgan lehçesinde ihtiyar kadın. 56/42 (DLT)

Dîvânu Lugâti’t-Türk, Kâşgarî’nin Türk toplulukları coğrafyasında yaptığı gezi ve araştırmalarda elde ettiği verilere dayalı oluşturulduğu ve içinde ayrıntılı gramer bilgileri de sunulan geniş hacimli Türk lehçeleri sözlüğü ve dil kültürü ansiklopedisidir (Turan, 2008-2009, s. 118). Dolayısıyla *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten kadın kavram alanıyla ilgili elde edilen dil malzemesi çeşitli diyalektlerde kullanılan malzemeleri de ihtiva etmektedir.

kurtga: ihtiyar kadın, çok yaşlı kadın 399, 1547, 3541 (KB); 588/460 (DLT); 34/37a3=37:135, 37/89a1=51:29 (R); 169r/6=011/072, 260r/5=024/060, 384v/8=051/029, 272v/8=026/171, 328r/3=037/135 (TİEM)

Yaşa dayalı olarak kadının adlandırılmasında “yaşlı kadın” anlamında *açı* ve *kurtga* kelimeleriyle karşılaşırız. Bunlardan *açı* kelimesi hakkında Kaşgarlı, babasının doğum yeri olan ve iyi bildiğini düşündüğümüz “Barsgan lehçesinde” diyerek, döneme ait bir lehçe bilgisi de vermiştir (56/42 DLT).

Eski Uygur Türkçesinde *yaşlağ*, *yaşlığ*, *karı*, *harı*, *karıg*, *abuçqa* “ihtiyar kadın” anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1993). *Kurtga* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinde “yaşlı, ihtiyar” anlamı görülmekteyken, Karahanlı Türkçesi metinlerinde kelime “kocakarı, çok yaşlı kadın” anlamı kazanmıştır.

1.3. Soya Dayalı Adlandırma

Kadınların ailelerinin soylu olmalarına bağlı olarak doğuştan kazandıkları adlandırmaları incelenen metinlerde şu şekildedir:

tarım: Tiginlere, Afrâsiyab’ın soyundan gelen, küçük olsun büyük olsun bütün hatunlara hitap edilirken kullanılan söz 199/170 (DLT)

A. Caferoğlu tarafından “kadınlara mahsus bir unvan” olarak kabul edilebilen bu tabiri, S. Çağatay *terim* şeklinde okumaktadır (Çağatay, 1978 s. 320). P. Pelliot ise *terimin* eski Türkçede “prens” manasına gelen *tengrimden* türediği düşüncesindedir (Donuk, 1988, s. 49).

katun: Hatun; Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı 81/71, 189/161, 206/177 (DLT)

ogla.gu kätun (81/71 DLT)

oglagu katun: Hatun, hanedana mensup kadın (Bolluk içinde yetiştiği için böyle denir.) 81/71 (DLT)

Göktürk Abideleri'nden itibaren karşımıza çıkan *katun* kelimesinin bilhassa *Dîvânu Lugâti 'l-Türk*'te aynı şekilde unvan olarak kullanıldığı görülmektedir.

um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r at bultı (K.T. D. 31) “Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adımı elde etti.” (Tekin, 2014 s. 32-33)

katun yok bolmuş erti (T. K. 7) “Hatun ölmüş idi.” (Aydın, 2020, s. 183)

Yazıtlarda “hatun, kağan hanımı” anlamında geçen *katun* kelimesinin kökeni ile alakalı olarak ortaya atılan çeşitli görüşler bulunmaktadır: Tenişev’e göre kelime *kat-* fiil köküne fiilden isim yapma *-un* ekinin getirilmesi ile yapılmıştır. Levitskaya’ya göre “*kat-* fiil kökü Eski Türkçede ve çağdaş Türk dillerinde “katmak, eklemek, koymak” anlamlarına gelmektedir. Demek ki *katun* kelimesi “katılmış, eklenmiş, dâhil edilmiş” demektir. *Kat-* fiil kökünden başka da akrabalık kelimeleri yapılmaktadır” (Nurdin Useev, 2012, s. 63). S. Çağatay, “*qat*” kelimesinin “*xatun*”dan “*qadın*” şekline dönüşen ismin kısaltması olduğunu düşünmektedir. Bu görüşe katılmayan Peter Zieme kelimenin kökeninin “eş” anlamındaki *qat* kelimesi olduğunu belirtir (Peter Zieme, 2013, s. 132). Tuncer Gülensoy, *kayın* kelimesinde olduğu gibi *katun* kelimesinin kökünde de akrabalık bildiren *ka*’nın bulunduğunu, *katun* kelimesinin bu kökle *tun* ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir (Gülensoy, 2007, s. 405). Räsänen’e göre kelimenin aslı Soğdca’dır: *χātun* < *k* değişmesiyle *ħatun* biçimi ortaya çıkmıştır (Räsänen, 1969, s. 157).

Türk devletlerinde *kağan*’dan sonra ikinci sırayı *katun* almaktadır. *Katunlar*, *kağanlar* gibi töre ile *katunluk* makamına oturuyorlar, *kağanla* beraber idarede bulunuyorlardı ki *Kül Tigin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında geçen; *Türk Budun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kangım İl-teriş Kaganıg, ögüm İl-Bilge katunıg töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.* “*Türk Milleti yok olması diye millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutarak yukarı kaldırmış olacak.*” cümlesi bunu çok güzel açıklamaktadır (Saadettin Gömeç 2009: 220). Bununla birlikte yalnız Türk soyundan gelen hatunların çocukları veliaht olabiliyorlardı. Kağan öldüğü zaman, yerine geçecek olan çocuğu küçük ise, o vakit *katunun* devleti oğlu adına yönetildiğini de görüyoruz. Geniş bir kullanım sahası olan *katun* kelimesi bazı lehçelerde saygı ve şerefi ifade eden eski manasını korumuştur (Çağatay 1962: 13).

1.4. Kan Akrabalığına Dayalı Adlandırma

Aralarında kan bağı olan akrabalardan dışı olanların adlandırılışı incelenen metinlerde şu şekilde tespit edilmiştir:

ana: Anne 37, 41, 652, 873, 1219, 1387, 1486, 3784, 5768 (KB); 27/12, 59/45, 538/439 (DLT); 291 (AH); 30/71a3=16:78, 28/28a2=7:150, 31/66a3=20:94 (R) ; 29r/2=002/233, 58v/5=004/007, 55v/5=004/007, 62v/2=004/033, 74r/9=004/135, 24v/5=022/005 (TİEM)

Tanrı çıkardı sizleri **analarınız** karınlarındın (30/71a3=16:78 R)

“Tanrı sizleri annelerinizin karınlarından çıkardı.”

Kadının çocuk doğurduktan sonra kazandığı yegâne adlandırmadır. Bu kelime ilk olarak Uygurcada kullanılmaya başlanmışsa da Uygurcada daha çok *ög* kelimesi kullanılmıştır (Li, 1999, s. 118).

*Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te “anne” anlamında kullanılan çeşitli diyalektlere ait kelimeler şu şekildedir:

ebe: Oğuzcada anne. Karluk Türkmenlerinde *sert b* (*p*) ile. 55/41 (DLT)

Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre Oğuzcada “anne” anlamına gelen *ebe* kelimesi, Karluk Türkmenlerinde *epe* şeklinde telaffuz edilmektedir (55/41 DLT).

hana: Hotanlılar ve Kençeklerin dilinde anne 27/12 (DLT)

Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre Hotanlılar ve Kençeklerin dilinde “anne” anlamına gelen kelime *hana*'dır (27/12 DLT). Kelime başında bir *h-* türemesi söz konusudur.

uma: Tibet dilinde anne. 59/44, 179/152 (DLT)

anaç: Bütün kavmin annesi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız. Bu söz ona sevgi ifade etmek için kullanılır. 38/25 (DLT)

Kelime, +ç küçültme fonksiyonunda isimden isim yapma ekiyle oluşmuş bir sevgi ifadesi taşımaktadır ve incelenen metinlerden sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te karşımıza çıkmaktadır.

kükü-kükü: Teyze 547/447 (DLT)

kükü.yüm keldi (547/447 DLT)

“Teyzem geldi.”

“Teyze” anlamına gelen *kükü* ve *kükü* kelimeleri incelenen metinlerde sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te karşılaştığımız kelimelerdir.

eçe: Büyük kız kardeş 56/42 (DLT)

eke: Abla; büyük kız kardeş 56/42, 57/44, 447/351 (DLT); 261v/3=024/061 (TİEM)

“Abla, büyük kız kardeş” anlamlarına gelen kelimeler *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te *eçe* ve *eke*, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur 'an Tercümesi'*nde (TİEM Nüshası) *eke* olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı'nın verdiği bilgi şu şekildedir: *Cim, kef*'ten dönüşmüştür, *germ*'in *cerm* ve *günbed*'in *cünbed* olması gibi.

ekeç: Bütün kavmin kız kardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız. Bu söz ona sevgi ifade etmek üzere kullanılır. 38/25 (DLT)

Anaç kelimesi gibi *ekeç* kelimesi de +ç küçültme fonksiyonunda isimden isim yapma ekiyle oluşmuş bir sevgi ifadesidir. Kelime incelemeye konu olan metinlerden sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk* te görülmektedir (38/25 DLT).

Eke ve *eçe* kelimeleri Eski Türk dili devresinde de “abla” anlamında karşımıza çıkmaktadır: ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (**e**)k(**e**)l(e)r(i)m keliñünüm kuunç(u)ylar(ı)m bunca y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)ç(ı) (e)rti (KT K9) “(*Kül Tigin olmasaydı annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariye olacak idi, ölenler (de) yazıda yabanda yata kalacak idiniz.*” (Tekin, 2014, 38-39).

k(a)l(i)n k(a)d(a)ş(i)mka bökm(ä)d(i)m yeta ken(i)m **eçäm** [ö]gümkä bökm(ä)d(i)m buñ-a. “*Erkek akrabalarım, üç akrabama, kız akrabalarım, üç güvey, çok akrabama doyamadım, ne yazık, akrabalar, kız kardeşler, anneme doyamadım, ne acı.*” (E 59, 7-8-9).

eze: Abla. Oğuzlarda ona *eze* adını verirler. 57/44 (DLT)

Eke ve *eçe* kelimeleri ile aynı anlama gelen ancak Oğuzlar arasında *eze* şeklinde telaffuz edilen bir kelimenin varlığını da *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ten öğreniyoruz (57/44 DLT). Kelime bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında “teyze, hala” (<https://sozluk.gov.tr/>) Türkmen diyalektinin Nohur Ağzında “anne, abla” (Li, 1999, s. 141) ve çağdaş Kıpçak diyalektlerinden Kırgızcada “teyze, yenge” anlamlarında yaşamaktadır (Ercilasun; Mehmedoğlu Aliyev; Şayhulov; Zadualı Kajibek; Konkobay Uulu; Yusuf; Goklenov; Mahpir; Cecenov 1991: 2).

siñil: Erkeğin küçük kız kardeşi 230/200, 447/351, 604/496 (DLT)

Kelime *Göktürk Abideleri'*nde “küçük kız kardeş” anlamında geçmektedir: **Siñilim** kunçuyug birtimiz “*Küçük kız kardeşim prensesi verdik.*” (K.T.D.20). Uygurcada da kelimenin manası aynıdır: Kim kayu eren ekeler **siñiller** kızlar analar dıntar birle yavaz iş işlep yazınsar “*Erkekler, abla ve kız kardeşler ile kızlar ile analar ile ve rahipler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar*” (Tekin, 2019 s. 155).

*Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te ise kelimenin anlamı “erkeğin küçük kız kardeşi” şeklindedir (447/351 DLT).

Kan akrabalığına dayalı adlandırmalar incelenen metinlerde *ana, kükü-kükü, eçe, eke, eze, anaç, ekeç* ve *sijil* şeklindedir.

2. Sonradan Kazanılmış Adlandırmalar

2.1. Evliliğe Dayalı Olarak Ortaya Çıkan Adlandırmalar

ewlüg: Hanım, eş. 169v/9=011/081, 282r/9=028/029 (TİEM)

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “kadın” manasına gelen *ewlik-ewlük* kelimeleri, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde (TİEM Nüshası) “hanım, eş” anlamında karşımıza çıkmaktadır.

balduz: Kadının (eşin) küçük kız kardeşi, eşin en küçük kız kardeşi 230/200, 447/351 (DLT)

Erkeğe göre kadının kız kardeşine verilen addır. Fakat *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kadının en küçük kız kardeşine verilen ad olduğu şeklinde bir izah bulunmaktadır (230/200 DLT).

katun “hanım, eş” 414r/8=066/005 (TİEM)

Daha önce “soya dayalı adlandırmalar” başlığında da karşımıza çıkan kelime, *Göktürk Abideleri*'nde “kağanın hanımı, hatun” anlamlarına gelmekte, sadece *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde (TİEM Nüshası) ve “hanım, eş” anlamlarında görülmektedir.

hatun: “kadın, eş” 27r/7=002/0223, 120r/8=007/083, 175v/4=012/030, 177v/5=012/051, 281v/1=028/009, 450v/4=111/004, 307v/5=033/030, 309r/1=033/053, 306v/9=033/028, 439r/5=085/010, 290r/9=029/033 (TİEM)

Kelime başında bulunan *k* sesinin *h* sesine yerini bırakması Karahanlı Türkçesi dil devresinden itibaren görülen fonetik bir hadisedir. *Ĥatun* kelimesi “kadın, eş” anlamlarında taradığımız metinlerde sadece *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde (TİEM Nüshası) karşımıza çıkmaktadır.

kelin: gelin 494, 2380, 3540, 3567, 3839 (KB)

Kel- fiilinden “(aileye) gelen kişi anlamında türemiş bir akrabalık adı olan kelimedir (Clauson, 1972, s. 719). Kelime *Göktürk Abideleri*'nde *kelijün* “gelinler” (<*kelin*+*gün*) şeklinde *ögüm katun ulayu öglerim ekelerim keliğünüm kunçuyularım* “Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim” ibaresinde görülmektedir (K.T.K.9). Kelime Uygurcada da aynı anlamdadır: *kelijünüm* “gelinlerim” TT VI, 311; VII, 40, 51 (Caferoğlu 1968: 104).

kişi kirmedük ilke kirse kalı

kelin teg bolur er agın teg tili (KB 494)

“Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.”

kis-kisi/kişi

kis-kisi: zevce 1165, 3371, 3372, 3386, 3527, 4479, 4481, 4483, 4490, 4493, 4494, 4502, 4507 (KB); 166/143, 167/144 (DLT); 91r/5=005/089, 58r/4=004/003, 58r/4=004/003 (TİEM)

Kisi kelimesi Göktürk harfli metinlerde bulunmamaktadır. Eski Uygur Türkçesinde “zevce, eş kadın, kul köle, prenses” anlamında *kisi* kelimesi görülmektedir (Caferoğlu, 1968, s. 112).

Kutadgu Bilig'de *kisi* kelimesi on üç yerde “eş, zevce” anlamında geçmektedir:

kiming boldı erse o;ul kız *kisi*

negü teg kelir ol kişining usı (KB 1165)

“Kimin karısı, oğlu ve kızı varsa, o kişi nasıl rahat uyuyabilir?”

Dîvânu Lugâti t-Türk'te *kis* “zevce” anlamındadır. Kaşgarlı, kelimeyi şöyle izah etmiştir: *Anıñ kisi* “onun zevcesi”. Bazıları bunu izafetle (iyelik eki ile) kullanır. *Ol kisi aldı* “O, bir kadın aldı (evlendi)” (DLT 166/143).

Ceval Kaya, *isi ~ işi ~ kisi ~ kişi* ve belki *tişi*, kelimelerinin birbirinin varyantları olabileceğini belirtir (2018: 24).

kişi: Yağmalarda zevce 4490 (Viyana Nüshası), 4493, 4494 (Viyana ve Kahire Nüshası), 4502 (Viyana Nüshası); 44/445 (DLT); 7v/4=002/060, 18v/3=002/157, 42v/6=003/047, 107r/3=006/122, 150r/5=009/107, 164v/1=011/017, 186v/2=013/033, 206v/7=017/011, 211rr/6=017/067, 212v/4=017/088, 213r/3=017/094, 219r/2=018/054, 224r/1=019/017, 228r/1=019/87 (TİEM)

Göktürk Abideleri'nde “insan” anlamına gelen *kişi* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinden itibaren ikinci anlam olarak “zevce, eş” anlamını kazandığı görülmektedir (Caferoğlu, 1968, s.112).

Kutadgu Bilig'in yukarıda belirtilen nüshalarında *kisi* ve *tişi* kelimesinin alternatifi olarak *kişi* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir:

bularda talusın ayayın saŋga

kişi alġu erse ħulaĥ tut maŋga (KB 4490)

“Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen, bana kulak ver.”

Kelime *Dîvânu Lugâti t-Türk*'te “zevce. Yağmalarda “O erkek evlendi mi?” anlamında ol *kişi* aldı mu denildiğini işittim.” şeklinde açıklanmıştır (DLT 44/445).

koduz kadın; kağanın hatun dışındaki eşleri.

Dîvânü Lugâti't-Türk'te “eşi vefat etmiş kadın” anlamında *koğuz*, *tuğsak*, *tul*, *tul tuğsak* kelimeleri geçmektedir. *Kođuz* kelimesi *Göktürk Abideleri*'nde şu şekilde geçmektedir.

sarıg altın ürün kümüş kız koğuz eğri tewe ağı buñsuz kelürti (T. 48) “Sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (Aydın, 2021, s. 187).

yılıksın barımın kızın koğuzın kelürtüm (Ş.U. D. 3) “At sürülerini, varlıklarını, kızlarını ve karılarını getirdim.” (Aydın, 2018, s. 55)

Kođuz kelimesinin etimolojisi ve anlamı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur.² Hacer Tokyürek kelimeyi ‘dul kadın’ olarak anlamlandırıp “muhtemelen savaş sırasında eşleri ölen kadınları ifade ettiği”ni söylemiştir (Tokyürek, 2013, s. 126).

Erhan Aydın, kelimenin Kâşgarlı’dan hareketle “dul” olarak anlamlandırılmasını doğru bulmaz ve kelimeyi ‘kağanın hatun dışındaki diğer eş(ler)i’ olarak anlamlandırır (Aydın, 2018, s. 148).

Fikret Turan, V. Thomsen, T. Tekin ve M. Ergin tarafından “kadın”, G. Giraud tarafından “dul” ve O. F. Sertkaya tarafından “dişi sığır” olarak anlamlandırılan kelimenin Orta Çağ toplumlarında mali varlık ve servet olarak değerlendirilen köle ve cariye bağlamında düşünülmesi gerektiğini belirtir. Turan ayrıca kelimeyi *kuduz* şeklinde imla etmiştir (Turan, 2020, s.292).

kuñçuy: Kadın, eş. 29r/8=002/234, 59r/3=004/011, 60r/2=004/015, 60v/2=004/019, 62v/6=004/034, 73v/7=004/129, 79r/4=004/176, 175v/4=012/30, 307r/3=033/037 (TİEM)

Çinceden alınan *kuñçuy* “eş, kadın” anlamlarında yazıtlarda en çok geçen kelimelerden biridir: esiz elime, *kuñçuy*ıma, oğlanıma, bodunıma, esizme, altmış yaşımda adırılıtm “*Değerli devletimden, eşimden, oğullarımdan, halkımdan, kıymetlilerimden altmış yaşımda ayrıldım*” (E 1, 1), kuydaki *kuñçuy*ıma adırılıtm “*Evdeki eşimden ayrıldım*” (E 6, 4).

Kelime “kadın, eş” anlamında sadece *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde (TİEM Nüshası) görülmektedir.

uragut: Karı, zevce 81/71, 88/79, 99/91, 99/92, 109/99, 130/114, 131/115, 132/116, 133/116, 134/117, 140/123, 153/132, 157/136, 158/137, 254/223, 268/235, 295/248, 309/254, 322/262, 329/267, 331/268, 338/273, 340/275, 342/276, 344/277, 345/278, 383/301, 386/302, 393/307, 399/310, 405/315, 416/327, 417/328, 419/328, 429/336, 440/334, 460/364, 466/370, 469/375, 471/377, 480/384, 482/386, 495/397, 497/398, 501/402, 526/427, 534/335, 535/435, 578/476, 617/513 (DLT); 31/5a3=19:5, 31/6a3=19:8, 38/96b1-2=66:10 (R)

Men qorqar men yağuklarımdın ménde kiğin, erür meniñ *uragutum* kıısır (31/5a3=19:5 R)

2 Detaylı bilgi için bkz. (Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018).

“Ben kendimden sonraki soyumdan benim eşim kısırdır diye korkarım.”

emiglig **ura.gut** küse.gçi bolu.r (88/79 DLT).

“Emzikli kadın iştahlı olur.”

Uragut kelimesi, genel “dişi, kadın, kız” anlamlarının dışında “karı, zevce” anlamıyla *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te ve *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (*Rylands Nüshası*) karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz metinlerde *uragut*³ kelimesinin “karı, zevce; kadın, kız; dişi” anlamlarıyla karşılaştık. Kelimenin kökeni hakkında bir görüş birliği bulunmadığı görülmektedir. Clauson, *uragut* kelimesinin Eski Türkçede çok sınırlı bir zaman diliminde kadın için kullanılan ortak bir kelime olduğunu belirtir. *Tişi* “dişi” kelimesinden daha belirgin bir şekilde kadını karşıladığını söyler. Kelimenin morfolojik olarak fiillerden isim türeten *-gut* eki ile türetildiğini belirten Clauson *ura-* kökünün anlamına değinmez (1972, s. 218). Clauson ayrıca *avrat* kelimesinin kökenini *uragut*'a bağlamak için kuvvetli deliller olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Clauson, Rabguzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâsı*'nın eski nüshalarında geçtiğini söylediği *urawut* şeklini delil olarak göstermektedir (1972, s. 218). Tenişev *uragut*'u *ura-* “şişmek”, *ur* “ur, şişlik”, mecazen “hamile” kelimesiyle ilişkilendirir (2001: 315). Räsänen ise kelimenin türediği ekle ilgili olarak bilgi vermemiş, kökü Moğolca *ur-ug*'a bağlamıştır (1969, s. 515). Saadet Çağatay'ın görüşü, kelimenin “soy, tohum” manasına gelen *urug* ile ilişkili olduğu yönündedir (Çağatay, 1962: s.19). Bazı araştırmacılar bugün kullanılan “avrat” kelimesinin “uragut”tan gelişmiş bir şekil olduğunu ileri sürmüş (*uragut* > *uravut* > *uravat* > *urvat* > *arvat*), diğer bir kesim ise Arapça “avret” kelimesinden türediğini iddia etmişlerdir (Güner, 2013, s.2659; Erdoğan, 2016, s. 200).

yenge: Ağabeyin zevcesi, yenge 610/503 (DLT)

Clauson “Babanın küçük erkek kardeşinin karısı; ağabeyin karısı” şeklinde izah eder (1972:950). Kelime Eski Uygur Türkçesinde de *yenge* veya *yenge* şeklinde geçmektedir (Caferoğlu, 1968, s. 293).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde evlilik yoluyla kazanılan kadınların kazandığı adlandırmalar da onların toplumsal hayatın içindeki durumlarının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kadının eş olması anlamında *äwölüg*, *hatun* ~ *katun*, *kis* ~ *kisi*, *kişi*, *kuñcuy* ve *uragut* kelimeleri görülmektedir. Evlenen kadının evlendiği aile içerisindeki adlandırılışı *gelin* şeklindedir. Bu kelime de metinlerde *kelin* kelimesiyle karşılanmaktadır. Kadının küçük kız kardeşi *baldı*, ağabeyin eşi ise *yenge* şeklinde adlandırılmıştır.

Bu başlık altında *sütanne* kavramını da ele alıp incelemek mümkündür. Zira evlenen kadının bir vesileyle çocuğunu emzirmek üzere başka bir anneye vermesi sonucu ortaya çıkan bu kavram incelenen eserlerde şöyle karşımıza çıkmaktadır:

3 Detaylı bilgi için bkz. (Nurhan Güner, “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 9, 2013, s. 2569-2669)

āmgü: Sütanesi 281v/5=028/012 (TİEM)

awurta-avurta: Sütanne 339/274 (DLT); 4505 (KB)

avurtası edgü kişi tut arıg

oğul kız arıg ıpogā turgay qarıg (KB 4505)

“Sütnesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.”

ol **awurta** tutundu (339/274 DLT)

“O, sütanne edildi.”

“Sütanne, sütüne” anlamına gelen kelimeler *āmgü* ve *awurta* kelimeleridir. *Āmgü* kelimesi *ām-* fiil kökünden *-gü* fiilden isim yapma ekiyle oluşmuştur. *Awurta* kelimesi için Clauson “ebe, sütüne” anlamındadır demektedir ve bu kelimenin Farsça kökenli olabileceği görüşündedir (1972, s. 15)

Yine bu başlık altında değerlendirebileceğimiz bir başka konu evlenen kadının eşinin vefat etmesi sonrasında kazandığı “dul” anlamına gelen adlandırmalardır:

tul/tuğsak/tul tuğsak:

İncelenen metinlerden *Dîvânu Lugâti 'l-Türk*'te “dul kadın” için *tul*, *tuğsak* ve *tul tuğsak* kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere *koduz* kelimesi de eserde yine “dul kadın” anlamındadır.

tuğsak: Dul kadın 236/205, 236/205 (DLT)

tul: Dul 501/402 (DLT)

tul tuğsak: Dul kadın 236/205 (DLT)

2.2. Sosyal Sınıflar

İncelenen metinlerde kadınların sosyal yaşamları içerisindeki durumlarının bir göstergesi olarak ortaya çıkan adlandırmaları şu şekildedir:

ās: Cariyelere verilen ad. 53/38 (DLT)

kara-baş: Erkek veya dişi köle 543/443 (DLT); Cariye 298 (AH)

Dîvânu Lugâti 'l-Türk'te “erkek veya dişi köle”, *Atebetü'l Hakayık*'ta “cariye” anlamında görülen kelime, F. Turan'a göre başını örtmek ve kapanmak zorunda olmayan genç köle kız anlamından mecaz yoluyla oluşmuş olmalıdır (Turan 2020, s. 294).

kırkın/kapaklıg kırkın/yinçe kapaklıg

Kelime incelenen metinlerden sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te “cariye ve genç kız” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır:

kırkın: : Kız, cariye 164/142, 323/263 (DLT)

kapaklıg kırkın: cariye. I, 326-8.

yinçe kapaklıg: yetişkin cariye. I, 326-12.

kız/ kız: cariye 5/3, 157/136, 164/142, 192/164, 208/178, 402/313, 404/314

küing: cariye. II, 82-18, 248-18; III, 318-11

Eski Türklerde kölelik, cariyelik kurumları konusunda bilgi alabileceğimiz yegâne kaynak *Göktürk Abideleri*'dir. Nitekim abidelerde “kul” ve “câriye” kelimelerine rastlanmaktadır: Tabgaç budunka beglik urı oğlın **kul** boltı, eşilik kız oğlın **küing** boltı. “Türk halkı - bey olacak erkek evladın kul oldu, hanımefendi olacak kız evladın cariye oldu” denmektedir (K.T.D.7)

Uygurlar döneminde ise köle satış belgelerinden bu kurumun varlığını kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığına göre kadın ve çocuklar, borçlanmadan dolayı köle durumuna düşebildikleri gibi para ve mal karşılığında da satılabilmektedir (Parlatır, 1983, s. 810).

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikleri dönemden itibaren bu sosyal sınıf ile alakalı olarak karşımıza çıkan terminoloji oldukça teferruatlıdır. “Cariye” karşılığında kullanılan kelimeler *ās*, *kara-baş*, *kırkın*, *kapaklıg kırkın*, *kız/ kız küing*, *yinçe kapaklıg* şeklindedir.

egetlig: Hizmetçisi olan gelin 86/78 (DLT)

Bir statü göstergesi olarak karşımıza çıkan *egetlig* kelimesi sadece *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te geçmektedir (86/78 DLT).

iget-egelik kara-baş:

egelik kara-baş: Zifaf gecesinde gelinle gönderilen hizmetçi.86/78, 87/78 (DLT)

iget: Gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi 37/24 (DLT)

mamu: Gerdek gecesinde gelinle gönderilen kadının adı. Asli bir kelime değildir.549/449 (DLT)

Egellik kara-baş, *iget* ve *mamu* kelimeleri *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te geçen sosyal sınıf göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

küni: kuma. 549/449 (DLT)

Göktürk Abideleri'nde *küni* kelimesi “kıskançlık, hasetlik” anlamındadır. (B.K.D.30)

Kaşgarlı, *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te bu kelimeyi bir atasözünüyle örneklendirir: **Künini** küli. ne tegü yağı “*Kuma o derece düşmandır ki aradaki bütün düşmanlıktan dolayı, küli diğerinin gözüne savrulur* (549/449 (DLT)

Toplum içerisinde sosyal bir sınıf göstergesi olan cariyelik, hizmetçi sahibi olmak, kumalık ve dul olma durumu *ās*, *kara-baş*, *kırkın*, *kapaklıg kırkın*, *kiz/ kız*, *künğ*, *yiñke kapaklıg*, *egetlig*, *egetlik kara-baş*, *mamu*, *küni*, kelimeleriyle karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Unvanlar, Rütbeler

İncelenen metinlerde kadınların genellikle kağanlarla yaptıkları evlilikler neticesinde kazandıkları unvan ve rütbeler şu şekildedir:

altun tarım: Hanım sultanlara verilen unvan 199/171 (DLT)

kunçuy/katun kunçuy:

kunçuy: Kadınların soylu, hatundan bir derece aşağı olanı 50/451 (DLT).

katun kunçuy: Hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın 550/451 (DLT)

Hatun'dan bir derece aşağıda bulunan kadın, bige, prenses. Buradan alınarak “katun kunçay” denir. Devlet idaresinde hak sahibi olan hükümdarın hanımları, kızları, hanedanı mensup prenseslere denir (Genç, 1981, s. 83). Eski Türkçede ve Kaşgarlı da bu söze “prensese” anlamında da rastlamaktayız (Temir, 1972, s. 198).

terken: kadınlara ait bir unvan 109, 115, 121 (KB); 188/161, 222/191 (DLT);

Arat, Yusuf Has Hacib'in bu kelimeyi “hükümdarlık yetkisiyle” ilişkilendirdiğini belirtir (1979, s. 27-29). R. Genç, “Terken” adlı makalesinde; “başlangıçta yalnız hükümdarlar için kullanılırken, sonradan Osmanlılardaki sultan unvanı gibi, hatunlara da verilmiştir” der (1982, s. 116).

Kutadgu Bilig'de üç yerde karşımıza çıkan bu unvan, *Dizin*'de “kadınlara ait bir unvan” olarak karşılanmaktadır. Ancak kelimenin üç beyitte de “devletli, haşmetli” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir:

bayat birdi devlet ay **terken** kutı

anıñ şükri kılgu okıp mینگ atı (KB 109)

“Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek ona şükür lazımdır.”

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te *tengri* kelimesini açıklarken, *tengriken* terimine değinmektedir. Kaşgarlı, “gayr-i Müslim Türklerin bilgin kimseye *tengriken* dediklerini”

belirtir (Atalay, 1988, s. 377). Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, *terken* kelimesi hakkında da izahatta bulunurken; “Karahanlılarda bir bölgeye hükmeden hana hitap şekli. Karahanlılar sülalesine mensup olmayanlara ve han olmayanlara bu şekilde hitap edilmez. Ey kendine itaat edilen anlamına gelir” der (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 191). Ancak eserde zaman zaman *terken* kelimesini “sultan” biçiminde açıklar (Atalay, 1988 I, s. 376; 441-442; II: 209):

Terken Katun kutıña tegür mindin koşug

aygıl sizij tapugçı ötnür yañı tapug

“*Diyor ki: Sultan Hatun’a benden bir kaside götür ve “kulunuz size yeni bir hizmetle armağan ediliyor” de.*”

Kadınların sahip oldukları unvanlar ve rütbeler şu şekildedir: *Altun tarım, kunçuy, katun kunçuy ve terken*. Bu unvanlar, kadınların devlet kademesinde sahip oldukları statünün birer göstergesidir.

2.4. Ahlakî Bakımdan Düşkünlük Gösteren Kadın Adlandırmaları

İncelemeye konu olan eserlerden özellikle *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te karşılaşılan adlandırmalar şu şekildedir:

ekek işler/ersek/ersek işler:

ekek işler: fahişe kadın 52/37 (DLT)

ersek: erkek isteyen, fahişe 64/51, 295/248 (DLT)

ersek işler: fahişe kadın 64/51 (DLT)

oynaş: -haram olarak- başkasıyla birlikte olan kadın 73/59 (DLT)

Bu kadınların bu düşkünlüğün içine kendi iradeleriyle mi yoksa iradeleri dışında mı düşüklerinin bir açıklaması bulunmamaktadır.

2.5. Bedenen ve Ruhun Temiz Olan Kadın Adlandırmaları

ertini özük: Vücudu inci gibi pürüzsüz olana kadın 48/33, 82/72 (DLT)

altun özük: özü som altın gibi temiz olan, altın gibi temiz ruhlu kadın. 48/33 (DLT)

Bedenen ve ruhen temiz olan kadınların da altın, inci gibi kıymetli nesnelere nitelendirildiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kadın toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiş, çeşitli cephelerden kadın için yapılan adlandırmalar belirlenmiştir. Bu bağlamda yapılan taramalar sonucu toplam kırk dört (44) kelime tespit edilmiştir.

Doğuştan gelen durumları çerçevesinde kadınlar cinsiyet, yaş, soy ve kan akrabalığı bakımından farklı kelimelerle adlandırılmışlardır. Kadınların kendi müdahaleleri dışında, kendilerinden bağımsız olarak gelişen bu kavram alanları Karahanlı Türkçesi metinlerinde şu şekilde tespit edilmiştir: “Kadın” kelimesi karşılığında *işi-işler~eşler~eşiler*, *ewlik~ewlük*, *kız*, *tişi*, *tişilig*, *uragut* kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Özellikle *ewçi*, *ewlik~ewlük* kelimeleri, kadının ev işlerindeki temel rollerini göstermektedir. Evlenmemiş kızlar için kullanılan adlandırmalar *ev kızı*, *kapaglıg kız*, *yinçge kız* şeklindedir. Buradan kızların bekâr olma durumlarının sadece *kız* kelimesiyle değil farklı kelimelerle de anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Cinsiyete dayalı adlandırmaların bulunduğu ifadeler incelendiğinde, zaman zaman bu ifadelerin mecazen veyahut benzetme amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin *Kutadgu Bilig*’de dünyanın “kız” gibi bir edası olması, sözünde durmayan kişinin ancak “kadın” olabileceği gibi ifadelerle rastlanmıştır.

Toplumda yaşa dayalı adlandırmalarda *açı* ve *kurtga* kelimelerine rastlanmaktadır. Soya dayalı adlandırmalar *tarım*, *katun*, *oglagu katun* şeklindedir. Kan akrabalığı bağlamında “anne” anlamında *ana*, *ebe*, *hana*, *uma* kelimeleri tespit edilmiştir. “Teyze” anlamında *kükü* ve *küküy* kelimeleri görülmüştür. “Abla” anlamında *eçe*, *eke*, *eze* kelimelerine tesadüf edilmiştir. “Küçük kız kardeş” anlamında *siñil* kelimesi kullanılmıştır.

Kadınların evlilik, sosyal sınıflar, unvanlar ve rütbelere, ahlaki göstergeler, ruh ve beden temizliği gibi durumlarına dayalı olarak sonradan kazandıkları adlandırmaları onların sosyal ve siyasî hayatın içinde yer aldıkları bu alanların göstergeleri olmuştur: *Ewlük*, *baldız*, *katun*, *altun tarım*, *terken*, *ekek işler/ersek/ersek işler*, *altun özik* gibi kelimeler bu noktada karşılaşılan kelimelerdir.

Bazı kelimelerin zamanla anlam genişlemesine uğradığı saptanmıştır. Bu kelimeler, *katun*, *kunçuy* ve *koduz* kelimeleridir. *Katun* kelimesi hem bir unvan hem de “eş, hanım” anlamında görülmektedir. Eski Türkçede sadece “kağanın eşi” anlamında yani bir unvan olarak kullanılırken, Karahanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerde buna “hanım, eş” anlamı da eklenmiştir. Eski Türkçe metinlerde sadece “eş, zevce” anlamında karşımıza çıkan Çince den alıntılanan *kunçuy* kelimesi de taradığımız metinlerde hem unvan hem de “kadın, eş” anlamıyla kullanılmıştır. *Koduz* kelimesi hem “kadın; kağanın hatun dışındaki eşleri” hem de “dul kadın” anlamında tespit edilmiştir.

Belirlediğimiz hemen hemen her madde başında belki bugün tespit edemediğimiz küçük anlam farklarını da ihtiva eden birçok kelime kullanılması; bir bakıma kadının toplumdaki

yerinin ve öneminin de göstergesi olmuştur. Metinlerde her ne kadar zaman zaman kadını yeren ifadelere rastlanmışsa da görülüyor ki sözü edilen dönemde kadın toplumun içindedir. Kelime kadrosunun zengin oluşu, ifade edilmek istenen durum, duygu ve düşüncelerin de zengin olduğunun kanıtıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Arat, R. R. (2005). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabaalçı Yayınevi.
- Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. (2017). Türkiye Türkçesindeki Kadınlara İlgili Temel Söz Varlığının Tarihi Gelişimi, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu*. Amasya Üniversitesi, 81-105.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nushası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Dîvânü Lugâti'l-Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2020). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, 4. bs., İstanbul: Kronik Kitap.
- Bayat, F. (2008). *Orta Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Çağatay, S. (1962). "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 10, 13-49.
- Çağatay, S. (1978). *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dankoff, R. & James, K. (1982), Maḥmūd al-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Lugat at-Turk), Part I, Harvard University Press, USA.
- Debreli, Z. G. (2016). "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Studies Of The Ottoman Domain* 6-11.
- Demir, E. (2021). "Kutadgu Bilig'de İnşa Edilen Kadın Kimliği Üzerine Sosyal Bir İnceleme". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (Nisan/April 2021), 199-208.
- Donuk, A. (1988). *İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı,
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânü Lugâti'l-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ercilasun, A. B. & Aliyev, A. M. & Şayhulov, A. & Kajibek, E. Z. & Konkobay Uulu, K. & Berdak, Y. & Göklenov C. & Mahpir, V. U. & Çeçenov, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdogan, İ. (2016). “Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Kadınla İlgili Kavramlar”, *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 2016, 197-207.
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Genç, R. (1997). Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. (2009). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, N. (2013). “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut.” *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 9, 2569-2669.
- Gürbüz, E. (2020). “Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtları’nı Okuma ve Yorumlama Farklılıkları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karahan, A. (2006). “Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine”. *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara.
- Karahan, A. (2006). “Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine”, Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri. Ankara.
- Karamanlioğlu, A. F. (1966). “Silik Sözü Üzerine”. *Reşid Rahmeti Arat İçin*. (320- 322). Ankara.
- Kaya, C. (2020). “Köktürkçede İsi/İşi-Kisi/Kişi Üzerine”. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi (Belgü)*, 19-26.
- Kök, A. (2004). “Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi, TIEM 73 1v-235v/2 Giriş - İnceleme - Metin- Dizin”. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Li, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Özdarıcı, Ö. (2011). “Dîvânü Lûgat-it-Türk’te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar.” *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 127-156.
- Parlatır, İ. (1983). “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Cilt XLVIII, Sayı 187, 805-829.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Röhrborn, K. (2019). “Tekrar Eski Türkçe bağ eşi”. Çev. G. Aris. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1(1). 89-94.
- Taşgöl, A. (2017). *Kök Tengri’nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit (Burkancuların Mehdisi Mmaitreya İle Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*, 5. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2006). “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine.” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 55, 209-224.

- Temir, A. (1972). "Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat", *Türk Kültürü*, Yıl. X, S.118, 190-202.
- Tokyürek, H. (2013). "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 2013*, Cilt 61, Sayı 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 119-130.
- Turan, F. (2008-2009). *Dîvânü Lûgat-it-Türk'ün Metodolojisi Üzerine.* *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 39, 118-130.
- _____ (2020). "Türkçede Cariyelik ve Kadın Köleliğine Dair Leksikolojik Yapılar I: Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Veriler." *Uluslararası Tonyukuk Sempozyumu*, 289-297.
- Useev, N. (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 11 Güz 2012, 57-66.
- Ünlü, S. (2004). "Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, TIEM 73 235v/3-450r/7 Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin". Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Zieme, P. (2013). "Eski Türkçe Eş/Hanım Kelimesi Üzerine Bazı Açıklamalar", Çev. Aybüke Betül Kıymaz, *Türkbilgi*, 129-133.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

Kısaltmalar

- KB: Kutadgu Bilig
DLT: Dîvânü Lugâti't-Türk
AH: Atebetü'l Hakayık
R.: Rylands Nushası
TIEM: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
B.K.: Bilge Kağan
T. Tonyukuk
K.T.: Kül Tigin
D.: Doğu Yüzü
E 100: Ortaa Tey
E 109: Uyük-Oorzak I
TT: Türkische Turfan-Texte